

DİN FELSEFESİ NEDİR?*

John HICK
Çev. İsmail ÇETİN**

Din Felsefesi nedir? Bu terimin, bir zamanlar genel olarak, dinî kanaatlerin felsefî müdafaası anlamında, dinî konularda felsefe yapmayı ifade ettiği düşünülmüştür. Din Felsefesi, "vahyedilmiş" olandan ayrı olarak, "tabiî" teoloji ile ilgili çalışmaların devamı şeklinde de anlaşılmıştır. Onun hedefi, tanrının varlığını rasyonel bir şekilde kanıtlamak, dolayısıyla da vahyin iddialarına zemin hazırlamak idi. Ancak bu çabayı "tabiî teoloji", dinî inançların daha geniş felsefî müdafaasını da "savunmalar (apologetics)" olarak adlandırmak daha doğru görünmektedir. Bunu yaptığımız takdirde, "Din Felsefesi" ismini (Bilim Felsefesi, Sanat Felsefesi vb.'ne bir benzetme yaparak) kendi gerçek anlamına uygun olan şey için, yani 'din hakkında felsefî düşünme' için ayırabiliriz.

Şu halde, Din Felsefesi dinî öğretinin bir dalı değildir. Gerçekte onun dinî bakış açısından ele alınması da gerekmez. Bir ateist, bir agnostik ve bir inanç sahibi de din hakkında felsefe yapabilir ve yapmaktadır da. Bu nedenle Din Felsefesi, teolojinin değil (teoloji ile dinî inançların sistematik bir formülasyonu kastedilmektedir) felsefenin bir şubesidir. Din Felsefesi, dinî tecrübenin öncesinde bulunan olay, ibadet faaliyetleri ve inanç sistemlerinin dayandığı ve kendisinden kaynaklandığı derin dinî düşüncenin yanında, dinin kavramlarını ve inanç sistemlerini de inceler.

Görüldüğü gibi Din Felsefesi, ele aldığı konunun dışında yer alan ikinciden bir faaliyettir. Onun kendisi dinî alanın bir kısmı değil, örneğin Hukuk Fel-

* Bu çeviri John Hick'in "Phisophy of Religion (thirth edition, New Jersey, 1983) adlı eserinin 1-4 sayfaları arasındaki Introduction'dan yapılmıştır.

** Araş. Gör.; Uludağ Üniv. İlâhiyat Fak. Din Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı

sefesinin yasal olaylar, yargısal kavram ve akıl yürütmelerle veya Sanat Felsefesinin sanat olayları, estetik tartışmanın kategorileri ve metotları ile olduğu gibi, din ile ilgilidir. Bu nedenle, Bilim Felsefesi özel bilimlerle ilgilendiği gibi, Din Felsefesi de dünyadaki özel din ve teolojilerle ilgilenmektedir. Din Felsefesi Tanrı, Dharma, Brahman, Kurtuluş, İbadet, Yaratma, Kurban, Nirvana, Ebedî Hayat vb. kavramları tahlil etmeye ve günlük hayat, ilmî keşif, ahlâk ve sanatların hayalî anlatımlarındakilere kıyasla dinî ifadelerin tabiatını belirlemeye çalışır.

Bununla birlikte din nedir? Din için çok ve birbirinden farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan bir kısmı fenomenolojik nitelikli olup dinin kabul edilen bütün formları için müşterek olanı ifade etmeyi hedefler. Bir örnek olarak, din "insanın, insan-üstü kontrol edici bir gücü, özellikle de itaat ve ibadete lâyık olan şahsî (personal) tanrı veya tanrıları kabul etmesidir" (Concise Oxford Dictionary). Diğer bazı tanımlar yorumlayıcı olanlardır. Din için yapılmış psikolojik nitelikli tanımlar vardır - Örneğin, "din, ferdî insanların kendi yalnızlıklarında, kutsal olarak kabul ettikleri şeyle ilişkide olduklarını düşünecek şekilde yaşadıkları duygu, davranış ve tecrübelerdir" (W. James). Diğer bazı tanımlar sosyolojik niteliklidir - Örneğin, "din, insanların çeşitli toplumlarda geliştirdikleri bir inanç, uygulama ve kurumlar koleksiyonudur" (T. Parsons). Keza din için yapılan bazı tanımlar tabiatçı (natüralistik) bir nitelik taşırlar - Örneğin, "din, yetilerimizin özgür çalışmasını engelleyen kaygıların toplamı" (Salomon Reinach) ya da biraz daha yumuşak bir ifadeyle "duygunun yücelttiği, tutuşturduğu ve aydınlattığı ahlâktır" (Matthew Arnold). Yine de din için yapılmış dinî nitelikli tanımlar da vardır - Örneğin, "din varlıkların bizim bilgimizi aşan bir gücün tezahürleri olduğunun kabulü" (Herbert Spencer) veya "insanlığın kutsal olana verdiği cevaptır".

Ancak bu tür tanımların hepsi kayıtlayıcıdır; Onlar terimin neyi ifade ettiğini belirlemekte ve daha sonra onu bir tanım şekline sokmaktadırlar. Belki de "din" kelimesinin tek bir doğru tanımının olmadığı, onun altında yer alaln birçok farklı fenomenin, filozof Ludwig Wittgenstein'in "aile benzerliği" olarak nitelendirildiği şekilde, din ile ilgisi bulunduğu daha gerçekçi bir görüştür. Wittgenstein'in verdiği örnek "oyun" kelimesidir. Oyunu haz almak için oynanan bir şey olarak tanımlayamazsınız (Zira bazı oyunlar kazanç için oynanır). Onu rekabete dayalı bir şey olarak da tanımlayamazsınız (Zira bazı oyunlar tek insanın icrasıdır). Yine oyunu hüner gerektiren bir şey olarak da tanımlayamazsınız (Zira bazı oyunlar şansa dayanır), gerçekte bu tür tanımlar oyunun özelliklerinden birini yansıtmaktadır. Yine de zikrettiğimiz bu oyun türleri özellik olarak diğer bazı oyun türleriyle müşterek noktalara sahiptir. Aynı şekilde, bu türlerin de zincirleme olarak değişik şekillerde başka oyun türleriyle müştereklikleri vardır, böylece çeşitli şubelere ayrılan bütün koleksiyon, Wittgenstein'in bir ailede görünen benzerlik ve ayrılıklara benzettiği birleşik bir benzerlikler ve farklılıklar örgüsü

içinde bir arada bulunur¹. Wittgenstein'in benzetmesini "din" kelimesine de uygulayabiliriz. Belki de din adını alabilen bütün kurumlar için tek bir ortak hususiyetten ziyade bir "aile benzerlikleri" dizisi mevcuttur. Çoğu dinde tanrı ya da tanrılara ibadet etme vardır. Fakat söz gelişi, Theravada Buddizmi'nde böyle bir şey yoktur. Yine din çoğu zaman sosyal seçmeye yol açabilir. Bununla birlikte bazı yerlerde din "insanın kendi yalnızlığında yaptığı şey" olarak nitelendirilmektedir" (A.N. Whitehead). Keza din ferdin iç uyumunu da sağlar. Ancak büyük dinî mücedditlerden bazılarında kendi çağdaşlarınca dengesiz hatta çılgın gözüyle bakılmaktadır. Aile benzerlikleri modeli bu tür farklılıkları içinde barındırabilir. Yine bu model bize, dinin daha standart örnekleri ile Marksizm gibi lâik inançlar arasında farklılıkların yanında benzerliklerin de bulunduğunu kabul etme imkânı da sağlar. Marksizmin nihaî sınıfsız toplum şeklinde eskatolojik ideali, tarihi zorunluluk görüşüyle kader doktrini, kutsal yazaları, peygamberleri, azizleri ve şehitleri vardır. Böylece biz Marksizmin, dinler ailesinin çoğu merkezî özelliklerinden mahrum olmakla birlikte bu özelliklerden bir kısmına sahip olduğunu görebilmekteyiz. Ancak, geniş bir yayılıma sahip olan benzerlikler ve ayrılıklar örgüsünde, bir hareketin dinî olup olmadığı, bir ya hep ya hiç meselesi değil, yalnızca bir derece sorusudur.

Bununla birlikte, çeşitli kollara ayrılan bu aile benzerlikleri dizisinde, evrensel olmasa da, oldukça geniş bir yaygınlığa sahip olan bir özellik vardır. Bu da, çeşitli şekillerde kurtarıcı veya kurtuluş olarak isimlendirilen şeye duyulan bir alâkadır. Bu özellik, daha çok varlıkları dengede tutma ve olabilecek felâkettten kaçma ile ilgilenen "ilkel din"de bulunmayabilir. Bununla birlikte, bütün gelişmiş büyük dünya inançları kurtuluşa giden yolu gösteren bir yapıya sahiptirler. Onlar temelde tatmin edici olmayan bir durumdan sınırsız olarak daha iyi olan bir duruma geçişi vaad ederler. Yine bu inanç sistemleri kendilerine has değişik şekillerde, halihazır beşer varlığının sıradan ve değişmeyen şartlardaki yanlış, bozulmuş veya aldanmış karakterinden bahsederler. Dünya hayatı, tanrıdan yabancılaşıma ile yaşanan günahkâr bir hayattır; bu hayat, Maya'nın bu dünyadaki aldatici görüntüsünde yakalanabilir; yine O, Dukkha (temel tatminsizlik) vasıtasıyla yayılır. Bu inanç sistemleri kendi doktrinlerinin bir temeli olarak, bizim halihazır varlığımızın ayrılmış olduğu Nihâî, Gerçek ve Kutsal Varlığın iyi ve merhametli olduğunu, onun araştırılması ve çağrısına cevap verilmesi gerektiğini iddia ederler. Nihâî gerçek aynı zamanda nihâî değere sahip olandır. Bu sistemlerin kurtuluş için yaptıkları tavsiyelerle ilgili olarak şunu da söyleyelim: Her sistem kurtuluş için kendi yolunu tavsiye eder. Bu yollar da kutsal inayete cevap olarak iman, kendini tamamen tanrıya verme, aydınlanma ve kurtuluşu sağlayan ruhî disiplin ve olgunlaşma vb. olabilir. Bu yollardan herbirinde kurtuluş, ben-

1 Philosophical Investigations, I, 66-67. Trans. G.E.M. Anscombe, Oxford, 2 nd ed. 1958.

merkezlilikten hakikat- merkezliliğe geçişte meydana gelen yeni ve sınırsız olarak daha iyi bir varlık niteliğini kazanmakla gerçekleşir.

Dinin tabiatı ile ilgili bu tartışmada ben geleneksel din görüşlerini, açık sınırlarla belirtirsek Hıristiyanlık, Hinduizm, Buddizm vb.'ni takip ediyorum. Ancak, gerçekte manzara çok daha karmaşıktır. Ayrıca 8. bölümde, günümüzde Wilfred C. Smith'in ortaya attığı din görüşü ile ilgili önemli tenkitlerde de bulunacağım.

Bu inceleme, Batı Atlantik medeniyetimizin ardında yer alan ve hâlâ kültürümüzde temel dinî tercihleri oluşturmakta olan Yahudi-Hıristiyan Tanrı kavramı üzerinde odaklaşacaktır. Keza, çağdaş felsefî metotların oldukça farklı dinî geleneklerdeki fikirlere nasıl uygulanılabildiğini görmek de önemli olacaktır ve bu konuda bir örnek olarak Tenasüh ile ilgili Hint inancı ele alınacaktır (Bölüm 10). Ayrıca, günümüzün "tek dünyasında", çeşitli dinlerin hakikatle ilgili, görünüşte birbiriyle çatışan iddiaların doğurduğu problemi görmek de zorunludur. Günümüz Din Felsefesinin büyüyen temel konularından birini oluşturan bu mesele 8. bölümde ele alınacaktır.